

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 347.91/.95(477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.5.1>

ПРИНЦИП РОЗУМНОСТІ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Бойко Валерія Валеріївна,аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ

Стаття присвячена розкриттю правової природи принципу розумності та його місце у системі принципів цивільного процесу, відштовхуючись від дослідження підходів до системи принципів цивільного процесу, їх класифікації та диференціації. Констатовано, що нині принцип розумності цивільного процесу не виокремлюється вченими процесуалістами як основоположний чи провідний, хоча займає чільне місце в системі принципів й належить до конституційних, адже проявляється перш за все в розумних строках розгляду справи судом (п. 7 ч. 2 ст. 129 Основного Закону України). Крім того, його можна назвати і конвенційним принципом процесуальної діяльності. Доведено, що матеріально-правова концепція змістовним чином впливає на розкриття динаміки реалізації принципу розумності в цивільному процесі. Встановлено, що нині законодавець використовує поняття «розумність» серед іншого при: 1) встановленні процесуальних строків; 2) застереженні про застосування судового розсуду під час встановлення процесуальних дій судді; 3) при визначенні розміру компенсації за фактичну втрату часу, та 4) в разі законодавчого закріплення сумнівів судді при обранні норми права, яка має застосовуватися під час розгляду справи судом. Доведено, що принцип розумності співвідноситься із принципом законності, як принципом цивільного судочинства. У цьому контексті розумність і законність є взаємопов'язаними поняттями, взаємоз'язок між якими полягає у використанні законодавцем вимоги розумності як способу встановлення меж свободи розсуду учасників цивільного процесу, та, перш за все, суду. Незважаючи на взаємодію цих принципів, кожен із них залишається самостійним за значенням і роллю принципом цивільного судочинства. Керуючись принципом верховенства права і застосовуючи принцип законності, суддя обирає і застосовує конкретну норму права, тобто визначає як саме мають бути врегульовані ті чи інші суспільні відносини, від аналізує законодавчо визначене правило поведінки (норму права). У цивільному процесі, який характеризується найбільш широким застосуванням аналогії закону і аналогії права (а також субсидіарного застосування норм ЦПК України, яку інколи називають процесуальною аналогією). Найчастіше окремо взята норма права не може повністю відобразити той істинний сенс, який законодавець хотів донести до правозастосувачів, чимало положень нормативних актів утворюють єдину ідею саме у взаємозв'язку. І тільки принцип розумності, застосований суддею в конкретному випадку, може слугувати засобом пізнання ідеї законодавця у всій повноті і відобразити правильну практичну дію права.

Ключові слова: цивільний процес, принципи цивільного процесу, принцип розумності, розумний строк, процесуальна діяльність, принцип законності, конвенційний принцип.

Valeriia Boiko. The principle of reasonableness in the system of principles of civil procedural law of Ukraine: theoretical approaches to the definition of the concept

The article is devoted to revealing the legal nature of the principle of reasonableness and its place in the system of principles of civil procedure, starting from the study of approaches to the system of principles of civil procedure, their classification and differentiation. It is stated that currently the principle of reasonableness of civil proceedings is not singled out by scholars proceduralists as the fundamental or leading one, although it occupies a prominent place in the system of principles and belongs to the constitutional ones, because it manifests itself primarily within reasonable time by the court (Par. 7, Part 2, Article 129 of the Basic Law of Ukraine). Besides, it can be called a conventional principle of procedural activity. It is proved that the substantive legal concept significantly affects the disclosure of the dynamics of the implementation of the principle of reasonableness in civil proceedings. The substantive concept of the principle of reasonableness in civil proceedings is in organic connection with revealing the procedural characteristics of this principle in its fullest extent. In particular, during the examination of the balance of public and private interests in the consideration of a civil case by a court, and the exclusion of reasonable doubts of the judge when choosing the rule of law to be applied in the case or to be interpreted. Civil proceedings, despite being a properly regulated procedural activity, include a number of contractual provisions: in particular, the right of the parties to a civil dispute to conclude an amicable agreement; the right to settle a civil dispute with the participation of a judge, to transfer the dispute to arbitration, etc. In such relations, the principle of reasonableness is manifested in combination with the contractual principles of civil proceedings, and therefore can significantly affect the transformation of procedural relations between the parties to civil proceedings. It is established that now the legislator uses the concept of "reasonableness", among other things, in the course of: 1) setting procedural deadlines; 2) reservation on the application of judicial discretion in the determination of judicial proceedings; 3) determining the amount of compensation for the actual loss of time, and 4) in the case of legislative consolidation of the judge's doubts when choosing the rule of law to be applied during the trial. It is proved that the principle of reasonableness correlates with the principle of legality as a principle of civil proceedings. In this context, reasonableness and legality are interrelated concepts, the relationship between which is the use of the legislator's requirement of reasonableness as a way to establish the limits of discretion of participants in civil proceedings, and, above all, the court. Despite the interaction of these principles, each of them remains an independent in meaning and role principle of civil proceedings. Guided by the principle of the rule of law and applying the principle of legality, the judge chooses and applies a specific rule of law, that is determines how certain social relations should be regulated by analyzing the statutory rule of conduct (rule of law). In civil proceedings, this is characterized by the widest application of the analogy of law (as well as the subsidiary application of the rules of the Civil Procedure Code of Ukraine that is known as procedural analogy). In most cases, a single rule of law cannot fully convey the true meaning that the legislator wanted to convey to legal practitioners; many provisions of normative acts form a single idea precisely in relation. And only the principle of reasonableness, applied by the judge in a particular case, can serve as a means of understanding the idea of the legislator in its entirety and reflect the correct practical operation of law.

Key words: civil procedure, principles of civil procedure, principle of reasonableness, reasonable term, procedural activity, principle of legality, conventional principle.

Постановка проблеми. Принципи будь-якої галузі права, як і всієї системи права є об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги, які ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. Іншими словами, це є своєрідна система координат, у рамках якої розвивається право, і одночасно вектор, який визначає напрямок його розвитку. Кожній

галузі права властивий певний комплекс принципів [9, с. 103].

Принципи цивільного судочинства є найбільш узагальненою і фундаментальною категорією науки цивільного процесуального права. Дослідження принципів активізувалося саме в періоди, пов'язані з кодифікаціями процесуального законодавства, і в посткодифікаційні періоди. Так було і в 60-ті роки минулого століття, і вже у 2000-х роках [22; 30; 8; 10; 11;

4]. Процесуальні науки в підході до принципів права, як правило, повторюють той шлях, котрий пройшла загальнотеоретична наука про державу і право, і ті помилки, що пов'язані з ним. При цьому навіть з урахуванням кількості проведених досліджень до цих пір не сформульовані чіткі і зрозумілі ознаки процесуальних принципів. Вчені-процесуалісти, слідом за теоретиками права, при дослідженні поняття «принцип» часто вдаються до використання таких категорій як «засада», «основа», «ідея», «положення» [29, с. 306]. О. Г. Лук'янова зазначає, що процесуальні принципи як теоретично обґрунтовані й законодавчо закріплені основні правові ідеї, що висловлюють демократичну та гуманістичну сутність юридичного процесу [21, с. 184-185]. Цим, на думку С. С. Дронова, вчена констатує, що процесуальні принципи є перш за все правовою категорією, однією із складових частин, якої, у подальшому, є їх нормативне закріплення у процесуальному законодавстві [14, с. 75].

Отже, в основі будь-якої процесуальної діяльності, в тому числі і цивільної процесуальної, лежать відповідні вихідні положення, які виражають найбільш важливі її ознаки та властивості. Такі положення називають принципами цивільного судочинства, що являють собою «зразок», навколо якого повинні будуватися відповідні процесуальні норми. Принципи цивільного судочинства мають важливе значення, оскільки вони слугують необхідною умовою вдосконалення діяльності судових органів, їх суворе дотримання і реалізація є важливою гарантією захисту прав, свобод та інтересів особи. У принципах цивільного процесу концентруються погляди законодавця на характер і зміст сучасного судочинства з розгляду й вирішенню судами цивільних справ [9, с. 103]. Принцип розумності займає одне із провідних місць в системі принципів будь-якої процесуальної діяльності, не тільки цивільного процесу. Цей принцип належить до конституційних, адже проявляється перш за все в розумних строках розгляду справи судом (п. 7 ч. 2 ст. 129 Основного Закону України). Крім того, його можна назвати і конвенційним принципом процесуальної діяльності.

Метою цієї статі є розкриття правової природи принципу розумності та його місце у системі принципів цивільного процесу, відштовхуючись від дослідження підходів до системи принципів цивільного процесу, їх класифікації та диференціації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Звернення до процесуальної доктрини переконує, що принципи процесу завжди перебували у полі наукової уваги як вітчизняних так і зарубіжних вчених різних галузей права, зокрема: С. С. Бичкова, О. Г. Братель, С. В. Васильєв, Є. В. Васьковський, К. В. Гусаров, Н. Ю. Голубєва, О. В. Дем'янова, А. І. Дрішлюк, В. В. Комаров, Д. Д. Луспенник, С. О. Короєд, В. В. Луць, М. О. Рожкова, О. В. Рожнов, З. В. Ромовська, О. С. Ткачук, В. І. Тертишніков, Г. П. Тимченко, С. Я. Фурса, М. Й. Штефан, В. В. Ярков та інші.

Виклад основної частини дослідження. Посилаючись на напрацювання цивілістичної доктрини, В. В. Комаров зауважує, що під принципами цивільного процесуального права розуміють основні ідеї, уявлення про суд і правосуддя, закріплені у процесуальному законодавстві, у результаті чого стали його основними положеннями, якісними особливостями, котрі визначають характер цивільно-процесуального права, порядок його застосування і напрями подальшого розвитку. Окремі автори принципи цивільного процесуального права кваліфікували як ідеї правосвідомості і правової науки, як такі, що не мають імперативного, нормативного значення, а мають доктринальний характер [5, с. 5]. Щодо цього висловлено й таку думку, що принципами цивільного процесуального права є тільки ті вихідні положення, які закріплені в Конституції України [18] або ЦПК України [32]. Усі інші у правовому сенсі принципами цивільного процесуального права бути не можуть і мають доктринальний характер, перебувають не у сфері права, а у сфері правосвідомості [12; 13; 16, с. 15].

Н. Ю. Голубєва визначає принципи цивільного процесу з двох позицій. По-перше, як історичні категорії, вироблені протягом тривалого розвитку процесу, як елемент людської культури. По-друге, як ідеї, які закріплені в нормах

цивільного процесуального права й мають нормативний характер. З цього погляду принципи цивільного судочинства – це визначальні ідеї, засади, згідно з якими відбувається регулювання відносин, що виникають у сфері судочинства, і які виражають завдання правосуддя у цивільних справах, характеризують методи їх здійснення. Вони закріплюють положення, що визначають зміст правосуддя, і виступають критерієм правомірності поведінки учасників правовідносин, що виникають у сфері правосуддя, визначають структуру всіх процесуальних норм, стадій та інститутів та направляють процесуальну діяльність на досягнення цілей та завдань, що поставлені державою перед правосуддям по цивільних справах [9, с. 104]. Н. Ю. Сакара під основними засадами (принципами) цивільного судочинства слід розуміє нормативно закріплені вимоги, що відбивають цінності цивільного процесуального права, відтворюють стандарти справедливого судочинства та визначають порядок його здійснення, які пред'являються до суду та інших учасників судового процесу, що носять загальний, стабільний та імперативний характер, виконуючи регулятивну й інтерпретаційну функції щодо звичайних норм цивільного процесуального права. У свою чергу «розумність строків розгляду справи судом» за своєю онтологічною природою не слід включати до системи принципів, оскільки вона є правовою аксіомою, що відтворює ідеальну часову модель відправлення правосуддя, та є засобом реалізації завдання своєчасного розгляду і вирішення справ [27, с. 87].

Ми приєднуємося до позиції В. В. Бонтлаб, що виходячи із правової природи принципів права, принципи цивільного процесуального права, які виділені шляхом смислового механізму, повинні відповідати таким ознакам, як: регулятивність; системність – кожен елемент системи принципів повинен мати своє чітке місце, а також принципи не повинні дублювати змісту один одного; дієвість та загальність – означає те, що принципи цивільного процесуального права повинні реалізовуватись на усіх стадіях процесу, а також в усіх видах цивільного правосуддя; джерело походження – принципи

права повинен мати форму зовнішнього вираження; демократичність – принцип права повинен відображати ідеї демократичності, громадянського суспільства, правової держави, незалежності, свободи дій та інших; нормативність та текстувальне закріплення – принцип повинен бути закріплений у цивільному-процесуальному законодавстві, або прямо виходити із норми права; ідейна спрямованість – в основі принципу цивільного процесуального права закладена певна ідейна спрямованість, яка є передумовою виникнення принципи та обумовлюється соціально-економічними основами суспільного життя [2, с. 9].

В. В. Комаров наголошує, що внаслідок конституційної реформи у сфері правосуддя відбулися певні зміни і з'явилися новели щодо відбиття на рівні національного цивільного процесуального законодавства загальноновизнаних принципів права. Зокрема, у ЦПК України вперше закріплено принцип верховенства права (ст. 10) і пропорційності (ст. 11), фрагментарно знайшов своє відображення у вимозі обов'язковості судових рішень (ст. 18) принцип правової визначеності. Формальна фіксація цих положень вимагає від національних судів застосування відповідних принципів під час здійснення правосуддя у цивільних справах, беручи до уваги зміст вказаних принципів, що виводиться з урахуванням наднаціональної практики їх застосування [16, с. 16].

У свою чергу за Н. Ю. Голубевою, традиційно принципи цивільного, господарського, кримінального та цивільного процесів класифікують за джерелами їх нормативного забезпечення: 1) принципи, закріплені в Конституції України; 2) принципи, закріплені у законодавстві про судочину та судову провадження [9, с. 104]. Також принципи цивільного процесу класифікують залежно від сфери їх поширення: 1) загальноправові принципи, що притаманні всім галузям права, наприклад, законність, демократизм; 2) міжгалузеві принципи – це принципи цивільного процесуального, господарського процесуального, цивільного процесуального права: а) здійснення правосуддя лише судом; б) незалежність суддів і підкорення їх лише закону; в) рівність усіх

учасників процесу перед законом і судом; г) поєднання колегіального та одноособового складу суду при розгляді справ; д) гласності та інші принципи; 3) галузеві принципи – притаманні лише цивільному процесуальному праву (до них зазвичай відносять принципи диспозитивності, процесуальної рівноправності сторін, однак ці принципи діють також в адміністративному процесі, тому швидше є міжгалузевими принципами) [9, с. 104–105].

Досліджуючи методологію принципів Г. П. Тимченко зауважує, що по суті, головне в принципах – бути підпорядкованими головній ідеї, тому, заради чого власне і потрібна процесуальна діяльність. Всі інші специфічні ознаки, як от: відповідність завданням і цілям судочинства; реалізація на одній чи кількох стадіях процесу; можливість допущення винятків, котрі не є принципами; виникнення принципів як результат розвитку сфери розгляду і вирішення правових спорів; недопустимість дублювання принципів – не можуть бути самодостатніми, вони доповнюють вищевведені ознаки. І далі вчений поділяє твердження І. Б. Михайловської, що значення і смисл виділення яких-небудь положень як принципів полягає, по-перше, в тому, що вони є обов'язковими атрибутами конкретного виду процесуальної форми [24, с. 114–115]; по-друге, вони створюють основу для тлумачення закону, оскільки в ієрархії процесуальних норм займають пріоритетне положення; по-третє, підстави і порядок обмеження їх дії повинні бути чітко і вичерпно вказані в законі; по-четверте, принципи є орієнтирами для вдосконалення законодавства у певному напрямі» [24, с. 113–114; 29, с. 314]. Коротка ілюстрація диференціації і класифікації принципів цивільного судочинства свідчить, що принцип розумності цивільного процесу, на жаль, не виокремлюється вченими процесуалістами як основоположний чи провідний. Вважаємо це суттєвим упущенням і надалі спробуємо заповнити цю прогалину шляхом розкриття правової природи принципу розумності цивільного процесу.

Загалом поняттям категорій «розум» і «розумність» приділялася увага філософів і вчених задовго до використання цих термінів у юридичних словосполу-

ченнях «розумні заходи», «розумний ступінь достовірності», «розумне ведення справ», «розумність строків», «компенсація в розумних межах». Плануючи зробити яку-небудь дію, здійснити той чи інший вчинок, кожен дієздатний індивід оцінює свій «задум» з точки зору доцільності запланованого заходу, необхідного для реалізації моральних, фізичних, матеріальних та інших витрат, а також можливості настання сприятливих або негативних наслідків. І тільки провівши такий аналіз, приймає рішення про свої подальші дії [17, с. 29].

У доктрині наявні різні думки щодо правової природи принципу розумності, при цьому можна виділити три основні підходи:

– матеріально-правова концепція, представники якої відносять принцип розумності до цивільного права [6, с. 6];

– процесуальна концепція – її прихильники розглядають принцип розумності або з точки зору «розумного строку» для оцінки всього періоду судочинства при призначенні компенсації за порушення розумного строку судочинства, або як один з галузевих принципів [1, с. 75];

– концепція загальноправового розуміння принципу розумності [23, с. 11; 17, с. 32].

У свою чергу аналіз приписів ЦПК України дає підстави вважати, що нині законодавець використовує поняття «розумність» серед іншого при: 1) встановленні процесуальних строків; 2) застереженні про застосування судового розсуду під час встановлення процесуальних дій судді; 3) при визначенні розміру компенсації за фактичну втрату часу, та 4) в разі законодавчого закріплення сумнівів судді при обранні норми права, яка має застосовуватися під час розгляду справи судом.

Матеріально-правова концепція принципу розумності відсилає до необхідності дослідити цивільно-правове розуміння принципу розумності та розумності як категорії цивільного права. Так, у цивілістичній доктрині поняття «розумність» належить до кількісних оціночних понять, оскільки має на увазі ту чи іншу ступінь відповідності ознак явищ (дій, заходів, ціни, терміну) ціннісній орієнтації законодавця [7, с. 52]. Саме дії, ціна, термін

оцінюються з точки зору характеру, а не розумність *per se*. Важливим у цьому є те, що власне сам термін «розумність» у різних його відмінках юридичного значення не має, а виступає як ознака, що властива для різних явищ. Розумність виступає лише як ознака, котра властива іншим явищам. Зокрема, в цивільному законодавстві принцип розумності міститься в п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України.

Однак, як можна побачити, принцип розумності не виділений як окремий самостійний принцип, а знаходиться в тріаді з принципом добросовісності та справедливості [19, с. 36]. Наприклад, Р. А. Майданик вважає, що добросовісність, справедливість, розумність є єдиним принципом з трьома складовими елементами, що є традиційним для європейського приватного права. Прихильником такої думки є також Ю. А. Тобота, однак останній звертає увагу на те, що ці принципи взаємопов'язані між собою та мають спільні риси, що й обумовило їхнє об'єднання в єдиний принцип. Також він наголошує на тому, що кожен пункт ст. 3 ЦК містить окремий, самостійний принцип, а п. 6 цієї ж статті містить принцип справедливості, добросовісності та розумності [31, с. 52], відтак саме таким поєднанням законодавець хотів підкреслити, що перелічені засади слід застосовувати в тандемі [19, с. 38].

Утім така позиція підтримується не усіма вченими. Зокрема, О. О. Отрадна, посилаючись на наукові погляди А. С. Довгерта, підкреслює, що принцип розумності виконує в українському приватному праві відносно позитивного права, договорів, звичаїв тощо інтерпретаційну, доповнюючу та виправляючу функції. Однак інтерпретувати, доповнювати та виправляти правові норми можливо тільки там, де це дозволено, де норми є диспозитивними [25, с. 370]. Саме тому принцип розумності розрахований перш за все на застосування у договірних відносинах; принципом розумності повинні послуговуватися судді під час вирішення цивільних справ та тлумачення норм цивільного права. Однак постає питання, чи можна застосовувати принцип розумності в не договірних відносинах, а саме у відносинах з відшкодування шкоди [19, с. 38]. Також у сучасній

цивілістичній літературі робилися спроби визначення поняття «розумний строк». Так, В. І. Ємельянов розуміє під розумним строком «час, необхідний розумній людині для здійснення дії – здійснення права або виконання обов'язку, в конкретному випадку» [15, с. 61]. Л. В. Соцуро вважає, що «розумним строком є такий термін, який необхідний для виконання робіт, послуг, створення вепрів, виконання зобов'язань, пред'явлення вимог і претензій [28, с. 28]. У роботі З. І. Цилбуденко вказується, що «розумний строк – це об'єктивно необхідний і можливий для виконання ... термін [11, с. 395]. На думку М. П. Полот'янової, «розумним строком слід визнавати визначений людиною на основі логічного творчого узагальнення проміжок часу, доцільний в ситуації, що склалася...» [26, с. 188; 20, с. 288].

Не вдаючись у подальший дискурс з цього питання, за підсумками ілюстрації розумності і принципу розумності в цивільному праві, сформуємо узагальнену тезу, що видається корисною для цілей нашого дослідження. Цивільний процес, не зважаючи на те, що представляє собою належним чином регламентовану процедурну діяльність, містить чимало договірних приписів: зокрема право сторін цивільного спору на укладення мирової угоди; право на врегулювання цивільного спору за участю судді, передати спір на розгляд третейського суду тощо. У таких відносинах принцип розумності проявляється у поєднанні із договірними засадами цивільного процесу, а тому істотним чином може впливати на трансформацію процесуальних відносин між учасниками цивільного процесу. Тож матеріально-правова концепція принципу розумності в цивільному процесі перебуває в органічному зв'язку із розкриттям процесуальних характеристик цього принципу в найбільш повному обсязі. Зокрема, під час дослідження балансу публічних і приватних інтересів під час розгляду цивільної справи судом, та виключення об'ґрунтованих сумнівів судді під час вибору норми права, що має бути застосована у справі чи підлягає тлумаченню.

Процесуальна концепція принципу розумності в цивільному процесі обумовлює необхідність дослідити його законо-

давчу фіксацію, що буде здійснено у межах цього підрозділу і виступатиме належним теоретичним базисом дослідження у подальших підрозділах практичних проблем фактичного прояву під час розгляду цивільних справ судом.

Термін «розумність» у відповідних відмінках і значеннях можна простежити у змісті ЦПК України, а саме у п. 10 ч. 3 ст. 2; ч. 1 ст. 11; ст. 121; ст. 205; ст. 275; ч. 4 ст. 394 ЦПК України, що свідченням прояву принципу розумності перш за все у виді дотримання розумного строку розгляді справи в широкому розумінні. Н. Ю. Сакара, розмірковуючи над основними засадами цивільного судочинства, підкреслює, що законодавець, закріпивши розумність строків розгляду справи судом як основної засади цивільного судочинства (п. 10 ч. 3 ст. 2 ЦПК), не визначив зміст даного принципу [27, с. 83].

Маємо констатувати, що розумний строк судочинства є вираженням права на суд протягом розумного строку, що закріплене у п. 1 ст. 6 Конвенції. Оскільки розумний строк судочинства, як було наголошено вище, є оціночним поняттям, критерії для його оцінки повинні бути встановлені цивільним процесуальним законодавством. Нині через це поняття класифікується також інша правова категорія – «тривале судочинство» чи тривалий розгляд справ.

Також основною метою застосування принципу розумності в цивільному судочинстві є прийняття законного, обґрунтованого і розумного рішення. У зв'язку з цим значення принципу розумності в цивільному судочинстві набагато ширше, ніж його тлумачення в рамках процесуальних строків. Розумність є своєрідним механізмом, прояв якого спрямований на виявлення дії, яку можна назвати «розумною», тобто такою, що підпадає під такий критерій. Відповідати критерію розумності має кожна процесуальна дія, що здійснюється суддею при розгляді цивільної справи. Тільки в цьому випадку прийняте у справі судове рішення буде «розумним» [17, с. 36].

Зокрема, Л. В. Борисова вбачає сутність принципу розумності в необхідності збалансованого врахування судом інтересів всіх що у справі та інших осіб,

а також цілей, що стоять перед цивільним судочинством, крім того, пропонує ввести окрему статтю в цивільне процесуальне законодавство, що визначає «розумність правосуддя» [3; 17, с. 41]. У свою чергу В. А. Черкашин пропонує ввести до процесуального законодавства поняття принципу розумності процесуального права і встановити обов'язок суду застосовувати його на будь-якій стадії процесу, коли потрібно застосування універсальної форми мислення (в тому числі і в процесі оціночної діяльності), а також встановити відповідальність у вигляді відведення суду, в разі якщо це порушення буде виявлено до винесення судового акту [33, с. 36–38].

Т. А. Комарова критикує наведену позицію, вважаючи її не зовсім вірною. Припускаючи можливість відводу судді в разі порушення принципу розумності на будь-якої конкретної стадії процесу, В. А. Черкашин презюмує принцип розумності, як відправну засаду цивільного процесу. Цивільний процес, за визначенням М. К. Треушнікова, «є впорядкований нормами процесуального права, рух цивільної справи від однієї стадії до іншої, спрямований на досягнення кінцевої мети – відновлення права або захисту охоронюваного законом інтересу» [10]. В. А. Черкашин же веде мову про розумність як про принцип цивільного процесуального права як про самостійну галузь законодавства, яка представляє собою сукупність норм, що регулюють діяльність судів загальної юрисдикції, а також «спрямованих на захист порушених і оспорюваних прав, свобод і законних інтересів громадян і організацій». Утім вчений залишає поза увагою наслідки порушення принципу розумності, якщо вони будуть встановлені після прийняття судового акта [17, с. 42].

Розмірковуючи над зазначеною позицією вченої, слід констатувати, що у такому випадку принцип розумності співвідноситься із принципом законності, як принципом цивільного судочинства. У цьому контексті розумність і законність є взаємопов'язаними поняттями, взаємоз'язок між якими полягає у використанні законодавцем вимоги розумності як способу встановлення меж свободи розсуду учасників цивільного процесу, та, перш за все, суду [4, с. 59].

Утім, підкреслюючи взаємодію цих принципів, наголошуємо, що кожен із них залишається самостійним за значенням і роллю принципом цивільного судочинства. Керуючись принципом верховенства права і застосовуючи принцип законності, суддя обирає і застосовує конкретну норму права, тобто визначає як саме мають бути врегульовані ті чи інші суспільні відносини, від аналізує законодавчо визначене правило поведінки (норму права).

Принцип розумності слід визначати як міжгалузевий принцип права, який найбільш повно проявляється в цивільному процесуальному праві. Він містить в собі обов'язок судді при здійсненні правосуддя використовувати не тільки норми права (матеріального і процесуального), але і керуватися розумом, накопиченими професійними і загальнокультурними знаннями, надавати оцінку діям, доказам тільки після інтелектуального осмислення [17, с. 43–44].

Адже, в цивільному процесі, який характеризується найбільш широким застосуванням аналогії закону і аналогії права (а також субсидіарного застосування норм ЦПК України, яку інколи називають процесуальною аналогією). Найчастіше окремо взята норма права не може повністю відобразити той істинний сенс, який законодавець хотів донести до правозастосувачів, чимало положень нормативних актів утворюють єдину ідею саме у взаємозв'язку. І тільки принцип розумності, застосований суддею в конкретному випадку, може слугувати засобом пізнання ідеї законодавця у всій повноті і відобразити правильну практичну дію права. Принцип розумності при розгляді цивільної справи слід сприймати як самостійну вимогу до всіх дій суду, а також як регулятор взаємодії і спільного застосування інших основоположних засад судочинства, не допускаючи применшення значущості одних принципів (наприклад, принципу законності) на угоду іншим (наприклад, справедливості). Дотримання розумного балансу в цьому питанні – запорука досягнення цілей і завдань, поставлених державою перед судовою владою [17, с. 44–45].

Висновки. Підбиваючи підсумки статті слід наголосити, що принцип розумності цивільного процесу, на жаль, не виокрем-

люється вченими процесуалістами як основоположний чи провідний, хоча займає одне із чільних місць в системі принципів будь-якої процесуальної діяльності, не тільки цивільного процесу. Цей принцип належить до конституційних, адже проявляється перш за все в розумних строках розгляду справи судом (п. 7 ч. 2 ст. 129 Основного Закону України). Крім того, його можна назвати і конвенційним принципом процесуальної діяльності.

Матеріально-правова концепція змістовним чином впливає на розкриття динаміки реалізації принципу розумності в цивільному процесі. Матеріально-правова концепція принципу розумності в цивільному процесі перебуває в органічному зв'язку із розкриттям процесуальних характеристик цього принципу в найбільш повному обсязі. Зокрема, під час дослідження балансу публічних і приватних інтересів під час розгляду цивільної справи судом, та виключення обґрунтованих сумнівів судді під час вибору норми права, що має бути застосована у справі чи підлягає тлумаченню. Цивільний процес, не зважаючи на те, що представляє собою належним чином регламентовану процедурну діяльність, містить чимало договірних приписів: зокрема право сторін цивільного спору на укладення мирової угоди; право на врегулювання цивільного спору за участю судді, передати спір на розгляд третейського суду тощо. У таких відносинах принцип розумності проявляється у поєднанні із договірними засадами цивільного процесу, а тому істотним чином може впливати на трансформацію процесуальних відносин між учасниками цивільного процесу.

Аналіз приписів ЦПК України дає підстави вважати, що нині законодавець використовує поняття «розумність» серед іншого при: 1) встановленні процесуальних строків; 2) застереженні про застосування судового розсуду під час встановлення процесуальних дій судді; 3) при визначенні розміру компенсації за фактичну втрату часу, та 4) в разі законодавчого закріплення сумнівів судді при обранні норми права, яка має застосовуватися під час розгляду справи судом.

Принцип розумності полягає у розумному строку розгляді справи в широкому

розумінні (п. 10 ч. 3 ст. 2, ст. 121, 122, 275 ЦПК України). Також розумний строк судочинства є вираженням права на суд протягом розумного строку, що закріплене у п. 1 ст. 6 Конвенції. Оскільки розумний строк судочинства, як було наголошено вище, є оціночним поняттям, критерії для його оцінки повинні бути встановлені цивільним процесуальним законодавством. Нині через це поняття класифікується також інша правова категорія – «тривале судочинство» чи тривалий розгляд справ.

Принцип розумності співвідноситься із принципом законності, як принципом цивільного судочинства. У цьому контексті розумність і законність є взаємопов'язаними поняттями, взаємоз'язок між якими полягає у використанні законодавцем вимоги розумності як способу встановлення меж свободи розсуду учасників цивільного процесу, та, перш за все, суду. Незважаючи на взаємодію цих принципів, кожен із них залишається самостійним за значенням

і роллю принципом цивільного судочинства. Керуючись принципом верховенства права і застосовуючи принцип законності, суддя обирає і застосовує конкретну норму права, тобто визначає як саме мають бути врегульовані ті чи інші суспільні відносини, від аналізує законодавчо визначене правило поведінки (норму права).

В цивільному процесі, який характеризується найбільш широким застосуванням аналогії закону і аналогії права (а також субсидіарного застосування норм ЦПК України, яку інколи називають процесуальною аналогією). Найчастіше окремо взята норма права не може повністю відобразити той істинний сенс, який законодавець хотів донести до правозастосувачів, чимало положень нормативних актів утворюють єдину ідею саме у взаємозв'язку. І тільки принцип розумності, застосовуваний суддею в конкретному випадку, може слугувати засобом пізнання ідеї законодавця у всій повноті і відображати правильну практичну дію права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белякова А. В. Соотношение понятий «своевременность» и «разумный срок судопроизводства» в гражданском и арбитражном судопроизводстве. *Право и экономика*. 2014. № 4. С. 75.
2. Бонтлаб В. В. Принципы гражданского процессуального права у новітніх умовах сьогодення: науково-правовий аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2014. № 2(10) URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14bvvnpa.pdf>.
3. Борисова Л. В. Понятие и значение принципа разумности в гражданском процессе URL:<http://www.pandia.m>.
4. Борисова Л. В. Соотношение законности и разумности в гражданском судопроизводстве. *Юрист*. 2007. № 2. С. 59.
5. Букина В. Принципы советского гражданского процессуального права (теоретические вопросы, понятия и системы). Автореф дисс. канд. юрид. наук. 12.00.01. 1975. 20 с.
6. Василенко Е.В. Категории «добросовестность» и «разумность» в гражданском праве: вопросы соотношения: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2012. С. 6.
7. Виниченко Ю. В. Разумность в гражданском праве Российской Федерации: дис... канд. юрид. наук. Иркутск, 2003. 190 с.
8. Гетманцев О. та Пацурківський П. Поняття принципів цивільного процесу та їх значення у правозастосовній діяльності суду. 2003. *Науковий вісник Чернівецького університету*. № 187. С. 60–65.
9. Голубева Н. Ю. Поняття та система принципів цивільного процесуального права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 53. С. 103–114.
10. Гражданский процесс: Учебник. 5-е издание. Под ред. М.К. Треушникова. М.: Статут, 2014. URL: <http://vitalms.tstu.ru>.
11. Гражданское право России. Ч. 1. Под ред. Цыбуленко З. И. М., 1998. С. 395.
12. Демичев А. К вопросу о принципах гражданского процессуального права. 2005. Вестник Саратовской государственной академии права № 1. С. 42–95.
13. Демичев А. Позитивистская классификация принципов гражданского процессуального права Российской Федерации. 2005. *Арбитражный и гражданский процесс*. № 7. С. 5–10.

14. Дронов С. С. Темпоральні принципи цивільного процесуального права. Дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. К. 2019. 225 с.
15. Емельянов В. И. Недопустимость злоупотребления гражданскими правами по российскому законодательству: дис. ...канд. юрид. наук. М., 2001. С. 61.
16. Комаров В. В. Основположні принципи цивільного судочинства. *Право України*. 2018. № 10. С. 14–49.
17. Комарова Т. А. Верховенство права, разумность и справедливость как основные начала системы пересмотра судебных актов в гражданском судопроизводстве. Дисс. канд. юрид. наук. 12.00.015. Саратов 2017. 204 с.
18. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
19. Кравченко Т. С. Втілення принципу розумності у цивільному праві. Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України. м. Хмельницький, 17-18 жовтня 2014 р.
20. Лукьяненко М. Ф. Оценочные понятия гражданского права: теоретико-правовой анализ и практика правоприменения. Дисс. докт. юрид. наук. М. 2010. 590 с.
21. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. М.: НОРМА, 2003. 240 с.
22. Луспеник Д. Верховенство права – “новый” старый принцип гражданского судочинства: співвідношення із принципом законності. 2017. *Право України* № 8. С. 9–20.
23. Милкин-Скопец М. А. Принцип разумности в либерально-правовом дискурсе. Историко-правовое исследование: автореф. дне. ... канд. юрид. наук. Москва, 2010. С. 11.
24. Михайловская И. Б. Цели, функции и принципы российского уголовного судопроизводства (уголовно- процессуальная форма). М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. 144 с.
25. Отрадна О. А. «Принципы справедливости, разумности, добросовестности в недоговорных обязательствах, возникающих из нанесения вреда, в гражданском праве Украине». Альманах цивилистики : сб. ст. Вып. 2. Киев. нац. ун-т им. Т. Шевченко ; под ред. Р. А. Майданик. Киев : Всеукр. асоц. видавців «Правова єдність» ; Киев : Алерта, 2009. С. 370–383.
26. Полотьянова М. Н. К вопросу об определении разумного срока в гражданском праве. В сб.: Актуальные проблемы частноправового регулирования: Материалы Всероссийской III научной конференции молодых ученых 25–26 апреля. Самара, 2003. С. 188.
27. Сакара Н. Ю. Основні засади цивільного судочинства та розумність строків розгляду справи судом. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 142. С. 77 – 89.
28. Соцуро Л. В. Толкование договора судом. М.: ТК Велби; Проспект, 2007. С. 28.
29. Тимченко Г. П. Принципи судочинства України: методологія дослідження. *Правова держава*. 2010. № 21. С. 306 – 317.
30. Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві. 2016. *Право*. С. 290–329.
31. Тобота Ю. А. «Розумність» – фундаментальна категорія цивільного права України. *Проблеми законності*. Вип. 93. Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. 2008. С. 51–56.
32. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV (у редакції Закону України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
33. Черкашин В.А. Принцип разумности юридического процесса (объективные признаки). *Российское правосудие*. 2010. № 1. С. 36–38.